

Dagnija Ivbule

Latvijas grāmatniecība: 1901-1905

Lai vērtētu situāciju grāmatniecībā 20.gadsimta pirmajos piecos gados, jāņem vērā Latvijas toreizējais administratīvi teritoriālais dalījums, ekonomiskie un politiskie apstākļi. Latvija bija cariskās Krievijas sastāvdaļa, sadalīta Kurzemes un Vidzemes guberņās, bet Latgale no 1772.gada līdz 1917.gadam ietilpa Vitebskas guberņā.

Cenzūra

Latvijā bija spēkā Krievijas likumi, kas ietvēra pirmiespieduma cenzūru periodiskajiem un neperiodiskajiem izdevumiem, tādējādi ierobežojot grāmatu izdošanas un izplatīšanas iespējas. Pirmiespieduma cenzūru atcēla tikai pēc 1905.gada revolūcijas 1906.gada aprīlī, kas gan nenozīmēja, ka nevar uzlikt arestu iepriekš izdotām grāmatām. Tas norādīts arī turpmāko gadu bibliogrāfiskajos rādītājos līdz pat 1914.gadam, kad sākās Pirmais pasaules karš. Piemēram,

- *Список книг, вышедших в России в 1907 года;*
- *Книжная летопись главного управления по делам печати 1907 г.* (nodaļu beigās ievietoti no apgrozības izņemamie izdevumi);
- speciāli izdotie *Алфавитный указатель книгам и брошюрам, арест на которых утвержден судебными установлениями / сост. Главным Управлением по делам печати ...;*
- *Дополнение к составленному в Главном Управлении по делам печати по ... Алфавитному указателю книгам и брошюрам, арест на которых утвержден судебными установлениями...*

1914.gadā tika ieviesta kara cenzūra, ko noteica *Временное положение о военной цензуре*. Tika izdoti cenzūru reglamentējoši izdevumi¹, katalogi ārzemju izdevumu cenzēšanai, kuros tika uzrādīti ievēšanai Krievijā atļautie izdevumi, iespieddarbi, kuru izplatīšanai noteikti ierobežojumi, kā arī tie, kurus aizliegts vispār ievest. Muitas ierēdņi pēc šiem katalogiem pārbaudīja katru ievadamo iespieddarbu. Tāda pati pārbaude tika veikta pastā pirms ārzemju periodisko izdevumu piegādes abonentiem. Pastāvēja arī garīgo izdevumu cenzūra.

Ieskatu Krievijas cenzūras iestāžu vēsturē 19.gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā sniedz

Natālijas Patruševas publikācija², dodot pārskatu gan par cenzūras iestāžu finansālajiem un materiālajiem līdzekļiem, gan darbinieku skaitu. N.Patruševa norāda, ka 1860.gadā cenzūras dienestā bija 85 ierēdņi, 1865. gadā jau 94, bet pēc 1905.gada revolūcijas cenzūras resorā skaitījās jau 141 darbinieks. Cenzori pārbaudīja ne tikai izdodamos iespieddarbus, bet arī publiskās lasītavas, skolu bibliotēkas, regulāri sekojot to krājumu saturam. Tika izdoti saraksti, kas noteica, kāda literatūra tajās drīkst atrasties³. Bibliogrāfs Jānis Misiņš latviešu rakstniecības rādītāja 1. un 2.daļā vismaz 12 izdevumiem (1901-1905) pievienojis atzīmi "Aizliegta". Tie galvenokārt ir 1905.gada izdevumi par sabiedriski politiskiem jautājumiem. Aizliegumu bija izpelnījušies arī Jāņa Jankava grāmata "Bērnu literatūra: vadonis sistemātiskā lasīšanā. I. Grāmatas priekš mazākajiem bērniem (7-10 gadus veciem)" (Rīga: Dzīve, 1905) un Pola Lafarga "Teika par Adamu un levu" utt. (Rīga: A. Kukurs, [1901]).

Latīņu rakstības aizliegums Latgalē

Īpaši smagu triecienu saņēma Latgale ar latīņu rakstības aizliegumu (iespiest un izplatīt izdevumus latgaliešu dialektā ar latīņu burtiem), kas bija spēkā no 1865.gada līdz pat 1904.gada 24.aprīlim. 1865.gada 6.septembrī Viļņas ģenerālgubernators Konstantīns fon Kaulmanis (1818-1882) izdeva cirkulāru⁴, kura rezultātā tika brezvēta kā latgaliešu, tā lietuviešu grāmatniecības un izglītības attīstība 40 gadus. Latīņu rakstības aizliegums, kā arī pastiprinātā rusifikācijas politika aizkavēja izglītības attīstību Latgalē uz veselu pusgadsimtu. Līdz ar to aplūkojamajā periodā ir maz grāmatu augšzemnieku dialektā. Kopš 17.gadsimta līdz latīņu rakstības aizlieguma sākumam bija iznākušas 76 grāmatas. Latīņu rakstības aizlieguma laikā grāmatas, kalendārus iespēju robežās iespieda Tartu, Rīgā, Jelgavā, Helsinkos, Pēterburgā u.c. No 1901. līdz 1904. gadam iznāca apmēram 26 grāmatas augšzemnieku dialektā, no kurām gandrīz puse — 1905.gadā.

1905.-1907.gada revolūcija un grāmatniecība

Arī grāmatniecības jomā savu ietekmi, protams, atstāja 1905.gada revolūcija, kas Latvijā aptvēra visplašākos iedzīvotāju slāņus. Kā Latvijā, tā ārzemēs tika izdotas politiskas grāmatas. Sērijā "Sociāldemokrātu bibliotēka" aplūkojamajā laika periodā iznāca 20 grāmatas. Izdevās atrast vienu Rīgas federatīvās komitejas vācu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācijas (*Rigaer deutsche Sozialdemokratische Arbeitsorganisation am Rigaer Föderativ-Komitee*) izdevumu⁵.

Vairākas grāmatas iznāca arī par krievu-japāņu karu (1904-1905), piemēram, "Krievu-japāniešu karš" (Rīga, 1904), *Георгиевич А. "Русско-японская война 1904 года"* (Puza, 1904). Netrūka arī literāru sacerējumu⁶, kas skāra šī kara tēmu un tāpēc laikrakstā "Baltijas Vēstnesis" parādījās ironiska kritika (*Lubu literatūra*. 1904, 3. marts) par situācijas izmantošanu dažādu patriotisku un dramatisku dzeju darbu radīšanā un pat peļņas gušanā.

Rīgas 700. gades svinības un grāmatu izdošana

Gadsimta sākumā norisinājās Rīgas dibināšanas 700.gades svinības, kas atspoguļojās arī tām veltītajos izdevumos kā latviešu, tā vācu un krievu valodās.

Latvijas iedzīvotāju sastāvs 20.gadsimta sākumā bija daudz nacionāls un, kā liecina Krievijas 1897.gada tautas skaitīšanas dati, 68% bija latvieši, 12% — krievi, baltkrievi, ukraiņi, 7% ebreju, 6% vāciešu, 7% pārejas tautības. Protams, vācu sabiedrība turpināja savas agrāko gadsimtu grāmatniecības tradīcijas (izdevēji, tipogrāfi: V.F.Hekers, J.D.Deibners, N.Kimmels, E.Plätess), bet līdzvērtīgs šajos piecos gados ir arī krievu valodā izdoto grāmatu skaits. Straujš pieaugums vērojams latviešu grāmatniecībā.

1901.gadā darbību uzsāka Gustava Leflera (*Gustav Löffler*; 1872-1924) izdevniecība, liela nozīme latviešu grāmatniecībā bija izdevēja Anša Gulbja (1873-1936) apgādam, kas uzsāka darbu 1903.gadā Pēterburgā un izdevniecībai "Zalktis", kas nodibinājās 1904.gadā un turpināja izkopt grāmatu mākslas tradīcijas Latvijas grāmatniecībā. 1903.gadā Cēsis grāmatnīvu atvēra Oskars Jēpe (1875-1951), patstāvīgu izdevējdarbību uzsākot 1905.gadā. Vēlākos gados O.Jēpe atvēra arī veikalu un spiestuvi.

Saturiski latviešu grāmatu repertuārs atšķiras no vācu un krievu izdevumiem. Gandrīz pusī no latviešu izdevumiem veido dailliteratūra, tad seko reliģiska satura izdevumi un tikai tad nozaru literatūra un mācību grāmatas. Savukārt vācu un krievu valodā beletristiskas un reliģisku grāmatu ir mazāk.

Pārkrievošana un krievu grāmatu bums

Sakarā ar skolu pārkrievošanas kursu, kas sākās vispirms Odesas, Kazaņas, Varšavas u. c. mācību apgabalos, bet Baltijā ar 1885.gada 28.novembra Krievijas ķeizara Aleksandra III (1845-1894) pavēli, 1887. gadā visās Latvijas vidusskolās ieviesa krievu mācību valodu, bet 1889.gadā uz krievu valodu pārgāja visas vidusskolas. Tātad visās skolās, kur līdz reformai bija vācu mācību valoda, tika ieviesta krievu valoda. Tas paglāba no pārvācošanas, bet aizsāka jaunu posmu skolu vēsturē — pārkrievošanu, kas turpinājās arī 20.gadsimta sākumā. Sakarā ar rusifikācijas politiku bija vērojamas pārmaiņas mācību grāmatu izdošanā — stipri palielinājās to skaits krievu valodā, bet samazinājās vācu un latviešu valodā.

Kā latviešu, tā cittautiešu grāmatu produkcijas klāstā liels īpatsvars ir dažādu biedrību, organizāciju pārskatiem, statūtiem, atskaitēm, mācību materiāliem, noteikumiem, nolikumiem, statistiskajai informācijai, izstāžu katalogiem, ceļvežiem, adresu grāmatām. Piemēram, "*Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des Kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1900*" (Mitau, 1901), "Adresu grāmata priekš Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas" (St. Pēterburga, 1905) četrās valodās, "*Отчет первой русской платной библиотеки в гор. Риге, за 7-й год ее существования, с 1-го июля 1901 г. по 30-е июня 1902 г.*" (Rīga, 1902), "*Статистические сведения о Рижской торговле за*

1902 г. ..." (Puza, 1904), "Bolderājas Ustj-Dvinskas Krāj-Aizdevu Sabiedrības statūti" (Rīga, 1904). Daļa no tiem izdoti divās vai pat trijās valodās (latviešu, krievu, vācu, dažkārt vēl igauņu), sevišķi statūti un fabriku rēķinu grāmatīņas. Piemēram, "Rēķinu grāmatīņa, apstiprināta no Vidzemes guberņas fabriku lietu komisijas / izd. no sabiedrības "Provodņik" fabrikas kantora = *Разчетная книжка, утверждённая Лифляндским губернским фабричным делам присутствием. Выданная из конторы заводов товарищества "Проводник" в г. Пузе*" (Rīga, 1901). Šiem izdevumiem parasti pievienoti arī likumu un nosacījumu izvilkumi, piemēram, "Izvilkumi iz Vidzemes guberņas fabriku lietu komisijas nosacījumiem. Iekšējās kārtības noteikumi sabiedrības ... fabriķas. Soda noteikumi".

Ne viena, ne otra publikas daļa nav iztikusi bez derīgu padomu grāmatām — kā piegriezti un uzšūti apģērbi, kā darīt vīnu, kā audzēt zidtārpiņus, tulkot sapņus u.tml. Atsevišķas brošūras kā latviešu, tā krievu un vācu valodā piedāvāja atpūtu ķemeru kūrortā.

Latvijā neliels skaits grāmatu izdotas arī igauņu, lietuviešu, franču, ebreju un angļu valodās. Piemēram, igauņiski: mācību grāmatas, vārdnīcas, stāsti jauniešiem, dažādi padomdevēji. Franču, ebreju valodās — mācību grāmatas, lietuviešu — dailliteratūra, reliģiska satura grāmatas.

Biedrību aktivitātes grāmatu izdošanā

Latvijā 19.gadsimtā, kā arī 20.gadsimta sākumā turpināja darboties dažādas zinību, kultūras, sabiedriskās biedrības (dziedāšanas, apdrošināšanas, labdarības, lauksaimniecības, kredītbiedrības, ugunsdzēsēju u.c.). Ievērojamākā no tām bija Rīgas Latviešu biedrība un Latviešu labdarības biedrība.

To darbību raksturo ikgadējās atskaites, pārskati, statūti. Dažādu labdarības, ugunsdzēsēju, krājaizdevumu, bērnu kasu, savstarpējās palīdzības biedrību darbību šajos piecos gados var iepazīt vismaz 270 brošūrās, nemaz nerunājot par lauksaimniecības, muzikālajām u. c. nozaru biedrībām. Vairākas vietējās biedrības darbojās kā Krievijas biedrību nodaļas. Piemēram, no 1879.gada līdz 1914.gadam darbības pārskata atskaites izdeva Krievijas ūdens glābšanas biedrības Vidzemes nodaļa.

20.gadsimta sākumā biedrības vairāk dibināja pēc nacionālā principa. Skaitliskā vairākumā bija vācu biedrības, taču līdz ar rūpniecības attīstību Rīgā palielinājās krievu iedzīvotāju skaits un izveidojās pirmās krievu kultūras biedrības, (piemēram, krievu literāriskā biedrība⁸), kas izdeva savus statūtus un darba pārskatus.

No 1874. līdz 1936.gadam sēžu protokolus regulāri publicēja 1834.gadā dibinātā "Krievijas Baltijas provinciņ vēstures un senatnes pētīšanas biedrība" (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*). Biedrībai bija nozīmīga loma Baltijas vēstures izziņāšanā un vēstures avotu publicēšanā.

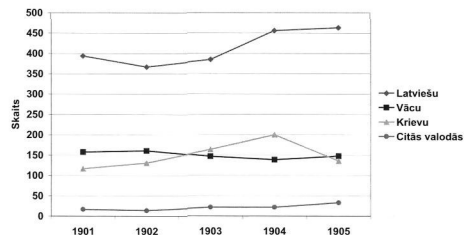
Kā viens no būtiskākajiem notikumiem 20.gadsimta sākuma latviešu grāmatniecībā mināms Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas pirmās universālās enciklopēdijas "Konversācijas vārdnīca" izdošanas

aizsākums 1903.gada decembrī ar noslēgumu 1921. gadā — kopā iznāca 99 burtnīcas. 1901.-1905.gadā tika turpināta arī Krišjāņa Barona Latvju dainu, latviešu tautasdziesmu pirmā zinātniskā izdevuma publicēšana (1894-1898, 1903-1915). Cik tās kopumā bija vajadzīgas un noderīgas grāmatas lasīšanai, liecina to metienu lielumi, atkārtotie, papildinātie izdevumi, šodienas pieprasījums bibliotēkās pētnieciskajā darbā.

Grāmatizdošanas statistika

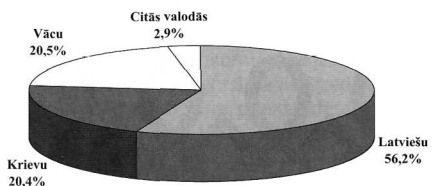
Analizējot Latvijas grāmatizdošanas statistiku 1901.-1905.gadā, iegūstam šādu ainu — latviešu valodā iznākuši vairāk nekā 2000 iespieddarbu⁹ (gadā no 300 līdz 400 grāmatām), attiecīgi vācu valodā — vairāk nekā 750, krievu — vairāk nekā 740, bet citās valodās vairāk nekā 100 izdevumu. Kopumā ņemot, latviešu izdevumi krievu, kā arī vācu valodā iznākušos iespieddarbus pārsniedz apmēram 2,7 reizes, bet citās valodās iznākušos — vismaz 19 reizes. Latviešu izdevumi arī nosaukumu skaita ziņā pārsniedz vācu, krievu un citās valodās iznākušo iespiedprodukciju.

Grāmatas Latvijā, 1901.-1905.

Zīmējums Nr. 1.

Grāmatu sadalījums pa valodām 1901.-1905.gados

Zīmējums Nr. 2.

Vidēji grāmatu metienu amplitūda ir no 100 eksemplāriem līdz pat 20 000 eksemplāru. Iespējams, ka dažādu izdevumu eksemplāru skaits bija atkarīgs no vienas vai otras tēmas aktualitātes un sabiedrības interesēs.

Vācu grāmata savā daudzveidībā ir atstājusi pietiekami daudz interesantu liecību 20.gadsimta sākumā par savu vēsturi, sabiedrisko un kulturālo dzīvi.

Grāmatām krievu valodā ir tikpat plašs tematiskais aptverums kā grāmatām latviešu valodā. Dažās nozarēs

tas ir atšķirīgs, bet pārsvārā attiecība veidojas līdzīga. Krievu valodā izdots ļoti maz reliģiskās literatūras, bet samērā daudz — dabaszinātnēs un filoloģijā. Visvairāk izdotas dažādas direktīvas, lēmumi, nosacījumi. Tikpat kā nav izdevumu folklorā.

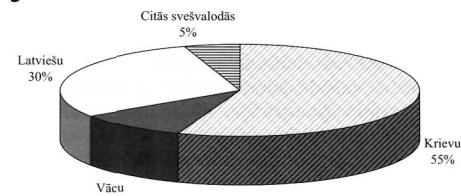
Latvijā no 1901. līdz 1905.gadam ir izdotas apmēram 3680 grāmatas (bez kalendāriem), no kurām latviešu valodā ~ 2065, bet krievu, vācu un citās valodās ~ 1600. No visa grāmatu kopskaita vismaz 390 (10,6%) ir mācību grāmatas Latvijas skolām; metodiskie materiāli skolotājiem kā latviešu, tā arī vācu un krievu valodās – 0,8% no visa grāmatu klāsta.

Vismaz 216 mācību grāmatas jeb 55% izdotas krievu valodā, 115 jeb 30% latviešu valodā. Vācu valodā ~ 39 jeb 10%, citās svešvalodās — 21 jeb 5%, proti, ebreju 5 jeb 1,3 %. Franču valodā laistas klajā vismaz 11 mācību grāmatas jeb 2,3%, igauņu valodā — vismaz 5 mācību grāmatas jeb 1,3%.

Tādējādi krievu mācību grāmatas gandrīz divreiz pārsniedz latviešu valodā, bet 5,7 reizes — vācu valodā izdoto mācību grāmatu skaitu.

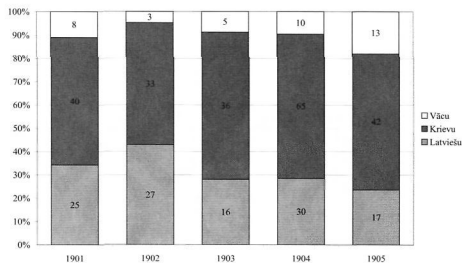
Krievu mācību grāmatu nosaukumu skaita pārsvars pār mācību grāmatām latviešu un citās valodās liecina par valsts rasifikācijas politiku 20.gadsimta sākumā.

Mācību grāmatu sadalījums pa valodām 1901.-1905. gados

Zīmējums Nr. 3.

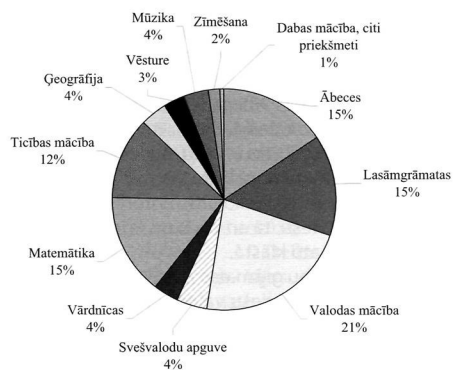
Mācību grāmatu kvantitatīvās izmaiņas pa valodām 1901.-1905. gados

Zīmējums Nr. 4.

Visvairāk grāmatu, respektīvi, ap 55% izdotas valodas, lasītprasmes apguvei (ābece — 27%, lasāmgrāmatas — 26%, gramatikas, valodas uzdevumu krājumi — 40%, vārdnīcas — 7%), ap 15% — matemātikā, ap 12% — ticības mācībā, 4% — svešvalodu mācīšanai, 4% — ģeogrāfijā, 4% — dziedāšanā, 3% — vēsturē, 2% — zīmēšanā, 1% — dabas mācībā, citos priekšmetos.

Mācību priekšmetu sadalījums 1901.-1905. gados

Zīmējums Nr. 5.

Vislielākie metieni ir ābecēm, lasāmgrāmatām, izdevumiem valodas apmācībā, matemātikā, mazāki — svešvalodu mācību grāmatām. Visbiežāk atkārtotie izdevumi iznākuši ābecēm, lasāmgrāmatām, valodas un matemātikas grāmatām.

Visvairāk ir izdotas mācību grāmatas pamatizglītības iegūšanai, arī to metieni ir ievērojamāki — līdz pat 60000 eksemplāru, mazāk to ir vidusskolām, ģimnāzijām u. tml. Aplūkojamā periodā tikpat kā neiznāk augstskolu mācību grāmatas, lai gan Rīgā jau darbojās Rīgas Politehniskais institūts.

Latviešu valodā nav mācību grāmatu nedz vēsturē, nedz ģeogrāfijā, nedz arī zīmēšanā. Turpretim ticības mācības grāmatas izdotas kā latviešu, tā vācu valodās, turpretim krievu valodā — tikai viena. Tas liecina, ka ticības mācības stundas vareja notikt dzimtajā valodā.

Grāmatizdošana nacionālajā valodā ir katras tautas būtisks attīstības priekšnoteikums. Latvijas grāmatniecības tendences 20.gadsimta sākumā

apstiprina latviešu aktivizēšanos grāmatu izdošanā dzimtajā valodā. Taču pilnvērtīgu izaugsmi kavēja gan cenzūra, gan rusifikācijas politika izglītībā.

Turpinājums sekos.

Atsauces

¹ Проект устава о книгопечатании: введение и общее положение и три раздела. — Санкт Петербург, 1862 (: тип. Императорской Академии наук). — 367 с.

Устав о цензуре и печати: Т. XIV. — Санкт Петербург, 1890. — 58, [1] с.

² Патрушева Н. Г. История цензурных учреждений в России во второй половине XIX – начале XX в. / Н. Г. Патрушева // Книжное дело в России во второй половине XIX – начале XX века: сб. науч. тр / Рос. нац. б-ка. – Санкт-Петербург: Рос. нац. б-ка, 2000. – Вып. 10, с. 7-48: таб.

³ Первое дополнение к списку эстонских книг и периодических изданий, одобренных особым комитетом при попечительском совете рижского учебного округа для народных читален и библиотек. – Рига, [1901]. – 15 с. – 500 экз.

⁴ Vilņas gubernatora cirkulārs Vilņas, Grodnas, Kaunas, Minskas, Vitebskas un Mohiļovas gubernatoriem... / A. Gobas tulk. // Goba A. Latgale / A. Goba. – Rīga: Valters un Rapa, 1933. – 27-30. lpp.

⁵ Projekt eines Partei-Programmes nach dem Programm der lettischen sozialdemokratischen Arbeitspartei, beschlossen auf dem Parteitag 1905. – Riga, 1905. – 8 S.

⁶ Krievu dūšība karā pret japāņiem. – Rīga: J. Krūmiņš, 1904 (: G. Šenfelds). – 16 lpp. – 3000 eks.

Krievijs O. Slava varoņiem : [dzeja] / O. Krievijs. – 2. izd. – [B. v.]: Aut. apgādība, 1904 (: G. Šenfelds). – 31 lpp. – 50000 eks.

⁷ Rechenschaftsbericht der Livländischen Bezirksverwaltung der unter dem Allerhöchsten Protectorat Ihrer Majestät der Kaiserin Maria Feodorowna stehenden Kaiserlich-Russischen Gesellschaft zur Rettung auf dem Wasser pro 1900. – Riga, 1901 (: R. Ruetz). – 27 S. – 300 eks. ;

Отчет Лиуляндского окружного правления, состоящего под Высочайшим покровительством Ее Императорского Величества Государыни Императрицы Марии Феодоровны Имп. Российского Общества спасения на водах за 1900 г. – Рига, 1903 (: P. Руэцц). – 25 с. – 150 экз.

⁸ Отчет русского литературного кружка в г. Риге за 1902-1903 год: (29-й с основания). – Рига, 1903 (: тип. газ. «Прибалтийский край»). – 44 с. – 250 экз.

⁹ Jāpiezīmē, ka no 1886 līdz 1900.g. ik gadus caurmērā iznākušas 290-300 latviešu grāmatu, tātad kopumā apmēram 1500.

